
Polsko a svět – konec tisíciletí

Bronisław Geremek

Na psaní o zahraniční politice vždy vrhají stín regule diplomacie. Píšeme-li o jedněch, stále musíme myslet na reakce druhých a mít přítom na paměti, že nezmíníme-li se o o třetích, že to bude nutně považováno za signifikantní.

Proto hned v úvodu prohlašuji, že nemám v úmyslu prezentovat současnou polskou zahraniční politiku. To nedávno učinil Krzysztof Skubiszewski na stránkách Gazety Wyborczej a v rozhovoru s týdeníkem Tygodnik Powszechny a v nejbližších dnech současný ministr zahraničních věcí Andrzej Olechowski vyloží své plány a svou koncepci zahraniční politiky ve výročním expoé v parlamentu.

Důvody obou ministrů chápu a podporuji, a poukáže-li mi někdo na rozdíly mezi nimi, odpovím mu, že má také pravdu, ale že to tak musí být. Žijeme totiž ve zrychleném historickém čase a je třeba se tomu přizpůsobit.

Ke kritikům z pozic nespravedlnosti

Zahraniční politika posledních pěti let má také své rozhodné odpůrce. Nepatřím mezi ně, a tak s jistou dávkou nespravedlnosti řeknu, že jedni kritizují polskou zahraniční politiku v duchu nostalgie po předchozím politickém systému a druzí v duchu wishful thinking a romantických snů o zvláštním poslání Polska.

V roce 1989 byla zahraniční politika dána do služeb zájmů svrchované Polské republiky. Zní to sice banálně, ale byl to opravdu historický přelom. Po desetiletí byla totiž zahraniční politika PLR zcela podřízena zájmům sovětské říše. I když v určitých obdobích se v ní projevovaly určité prvky nezávislosti, jako byla např. politika Adama Rapackého a Władysława Gomułki po říjnu 1956.

Projev polského ministra zahraničních věcí na podzimním zasedání Valného shromáždění OSN v roce 1989 byl historickou událostí; Polská republika se vrátila na mezinárodní scénu jako svrchovaný subjekt. Projevem této nezávislosti – tentokrát ve vztahu k Západu – bylo prosazení požadavku, aby se Polsko zúčastnilo jednání o sjednocení Německa. Polsko bylo také iniciátorem rozpadu Varšavské smlouvy a RVHP a jasně formulovalo svou vůli podílet se na evropské integraci.

Politika posledních pěti let je také kritizována z jiných pozic. Vytýká se jí, že nebyla úspěšná při spojení Polska s NATO, že měla malý vliv na vývoj situace v našem regionu, že se nesměle stavěla proti neoimperiálním choutkám Ruska, že málo podpořila úsilí o nezávislost v někdejších sovětských republikách a že nedostatečně hájila práva polských menšin v sousedních státech.

Těmto kritikům je třeba připomenout některé samozřejmé pravdy. *Polsko není velmoc a své záměry musí měřit pomocí prostředků, kterými disponuje. V dnešním světě se počítá především hospodářská síla, vojenský potenciál a mezinárodní aliance. Ve všech těchto oblastech jsme teprve na počátku cesty. Politické furiantství může postavení Polska jen oslabit. Menší země v našem regionu znepokojeně reagují na každou snahu o zajištění polské převahy a i slova tu mohou mít negativní důsledky. Velmocenská rétorika nebo teorie o „Mezimorí“ vyvolávají jen iluze.*

Zahraniční politika každé země má optimalizovat její možnosti a minimalizovat nebezpečí, která jí ohrožují. Z tohoto hlediska je bilance posledních pěti let pro Polsko příznivá. Šance je obrovská. Podaří-li se proces modernizace, Polsko navždy vstoupí do evropské oblasti prosperity a demokracie. Stejně velké je však nebezpečí, že se Polsko může stát zemí na periferii, civilizačně opožděnou, politicky osamocenou a navíc vystavenou silným bouřím z Východu.

Magie konce druhého tisíciletí

Konec tohoto století je současně koncem tisíciletí. Kolem roku 1000, kdy začínalo nové tisíciletí, zažila křesťanská Evropa velké společenské otřesy. Kronikáři a filozofové předpovídali konec světa a příchod apokalypsy. Působilo tu kouzlo kulatého čísla. Dnes, kdy se dvacáté století chýlí ke konci a nepotvrdily se předpovědi z doby před sto lety, že to bude století triumfu rozumu, vědy a lidské důstojnosti, se znovu začíná projevovat magie kulatého čísla.

Rýsují se hrozivé perspektivy budoucnosti, znovu se objevují pochmurné obrysy apokalyptických hrůz.

Nehoruji pro víru v katastrofické předpovědi. *Soudím však, že při uvažování o místě Polska ve světě je třeba si uvědomovat i globální výzvy.*

„Zrychlení dějin“, k němuž došlo v posledních letech, odepsalo již řadu pojmů, s jejichž pomocí byl popisován současný svět. Například rozdělení na „tři světy“. A to nejen proto, že přestal existovat druhý svět – prostor reálného socialismu –, ale i proto, že do pojmu třetí svět nelze dnes zahrnout „tygry“ jihovýchodní Asie a oblasti hladu subsaharské Afriky.

Rozpor mezi národním či místním charakterem určité politické volby a nadnárodním hospodářským systémem vede k relativní autonomii ekonomiky vůči politice.

Technický rozvoj hromadných sdělovacích prostředků způsobuje, že je společnost citlivá na události odehrávající se kdekoli na světě. Televizní záběry hladovějících dětí v Somálsku nebo válečných krutostí v Bosně působí na postoje voličů a politici s tím musejí počítat, a to i tehdy, když třeba nakonec nic neudělají, musejí alespoň k tomu něco říci. Světová politika dostává planetární charakter.

V globálním měřítku jak apokalyptičtí proroci, tak realističtí pozorovatelé hovoří o stejných hrozbách. Zvlášť velké znepokojení vyvolává prognóza pádícího demografického růstu; za třicet let se může počet obyvatel této planety zdvojnásobit, a to nikoli v hospodářsky vyspělých zemích, ale v zemích s nejnižšími příjmy na jednoho obyvatele a s nejnižším vzděláním.

Stav životního prostředí se hrozivě zhoršuje a žádné výzvy k mezinárodní spolupráci nepřinesly dosud výsledek. Demografie a ekologie tedy představují problém přežití – v doslovném slova smyslu – a jsou globální výzvou pro mezinárodní politiku.

Krátká euforie na konci 80. let, jejímž projevem byla teze o „konci dějin“, ustoupila strachu před destabilizací a novými konflikty. *V epoše ústupu náboženství se najednou v různých částech světa objevuje hrozivý fundamentalismus. Náboženský a etnický integritismus boří perspektivu „otevřené společnosti“, podněcují nenávisť, mstu a odvetu.*

Objevují se konflikty nového druhu.

V mezinárodním systému, který se zformoval po vestfálském míru v roce 1648, propukaly konflikty mezi knížaty a císaři a mezi národními monarchiemi. V roce 1793 vojny národů vystřídaly dosavadní vojny králů. V dvacátém století hlavními konflikty byly konflikty mezi ideologickými systémy, řád světa určovaly proti sobě stojící „svobodný svět“ a „říše zla“. Raymond Aron napsal, že se evropsko-americký systém, jaký se vytvořil po roce 1945, opíral nejen o politickou bipolaritu, ale i o odlišnost hlavních hodnot a zásad. *Rozpad tohoto systému jde ruku v ruce s novým druhem konfliktů – konfliktů mezi civilizacemi. Klíčovým scénářem může být konflikt mezi Západem a ostatním světem (s touto hypotézou přišel S. P. Huntington v roce 1993 na stránkách Foreign Affairs).*

Na konci století hlavní scéna a těžiště nejsou příliš jasné. Předmětem politiky přestávají být státy a stávají se jím skupiny států, civilizace, kontinenty. Nastolení světového řádu je dnes vzdálenější než kdykoli předtím. Existující mezinárodní instituce neumějí odpovídat na výzvy nové epochy.

Ať už pojmáme zhroucení komunistického systému v Evropě jakkoli – a byla to nepochybně událost epochálního významu –, nedělejme si žádné iluze; svět má totiž dnes už jiné starosti. Nemůžeme očekávat dividendy za zásluhy, ale musíme se podílet na tvoreni nového globálního řádu.

Se Západem, i když může přestat existovat

Značně zjednodušeně lze říci, že si zahraniční politika posledních pěti let kladla za cíl vrátit Polsku místo v západním společenství, místo, které v něm měla od středověku. Nepochybně je pravda, že jsme toto místo nikdy neztratili. Bylo to však víc přání než civilizační realita. Jacek Woźniakowski kdysi nakreslil kulturní zeměpis Západu na základě stavu veřejných záchodků a Polsko v něm nevyšlo nejlépe.

Především jsme se nepodíleli na vojenských, politických a hospodářských aliancích západní civilizace. Poslední půlstoletí nás připsalo na Východ; geografie se nemění, ale geopolitika ano.

Spojení Polska se Západem je třeba brát jako naši legitimní aspiraci. Usilujeme o účast nejen ve všech mezinárodních bezpečnostních strukturách, jako je OSN či KBSE, ale také v evropských integračních strukturách, tj. v Evropské unii, v NATO a v jeho evropské baště Západoevropské unii a v Radě Evropy. Polsko se chce podílet na dohodách, které chrání bezpečnost a stabilitu kontinentu, chce se podílet na velkém společném trhu, který je schopen konkurovat jiným světovým hospodářským velmocem, ale má také sklon uzavírat se před novými příchozími – zeměmi, lidmi, výrobky.

Západní opce však klade obtížné otázky. Západ přestává být pojmem užitečným při analýze, globalizace mezinárodní politiky vyžaduje zcela jiné myšlenkové nástroje. *Vzniká obava, že se snažíme připsat se k Západu ve chvíli, kdy přestává existovat.*

Někteří říkají, že by Polsko mělo hledat místo mezi Východem a Západem, umístit se ve střední Evropě. Nostalgická myšlenka střední Evropy obsahuje určité něco více než touhu po kultuře kaváren Vídně, Budapešti, Prahy a Krakova. A rozhodně to neznamena akceptování Mitteleuropu ovládnuté silným Německem. *Tato myšlenka možná pramení z přesvědčení, že Polsko v minulosti plnilo roli mostu mezi kulturami Západu a Východu. Může Polsko kolem sebe vytvořit takový prostor politického, hospodářského a kulturního zprostředkování? Je to sporné i riskantní. Navíc takové situace mohou vést k tomu, že budeme okrajovou zemí.*

Je třeba si uvědomit, že nám svázání Polska se Západem dává riskantní roli východní bašty a předpolí, což je sice tradiční, ale pro Polsko nákladná role. Přesto je volba západní opce naší zahraniční politiky správná a v jistém smyslu nemá alternativu.

Nechceme-li však být východním markrabstvím Západu – vždyť stále žijeme v tradici říše Karla Velikého a na tom nic nezmění ani rozhodnutí rozšiřující KBSE o Uzbekistán a o Kirgistán nebo Rady Evropy o Rusko –, pak musíme postupovat tak, aby se Bug nestal jako Rio Grande bariérou mezi civilizacemi, mezi bídou a prosperitou, mezi tržní demokracií a despotizmem.

Spojené státy: slabost nebo návrat k pramenům?

Spojené státy leží daleko od Polska, ale právě na nich závisí uskutečnění našich základních cílů. Vyplývá to ze světové úlohy USA, ale i z jejich přítomnosti na evropském kontinentu. Podpora, kterou poskytly Polsku při získání svobody a při transformačních procesech, je evidentní. Můžeme také vždy počítat s podporou polské menšiny ve Spojených státech, jak to dokazuje například Kongres Poláků v Americe a newyorský Nowy Dziennik, které prosazují přijetí Polska do NATO.

Současná americká administrativa však provádí málo konkrétní a nedůraznou politiku. Zejména je zcela nečitelná americká strategie vůči Rusku. „Předčasné partnerství“, jak to charakterizoval Zbigniew Brzezinski, se zdá být výsledkem jak nedostatečné znalosti situace v Rusku, tak i nedostatku nápadů, jak by měla vypadat politika vůči „druhé Evropě“, jež se osvobodila od komunizmu.

Nášky, že se prezident Clinton málo zajímá o zahraniční politiku nebo že jeho politický tým je slabý, nijak nepomohou. Musíme si uvědomit, že Spojené státy stojí před zásadní strategickou volbou.

Je to volba, která má své kořeny v americké historii. Zdá se, že znovu ožívá starý spor mezi Alexandrem Hamiltonem a federalisty požadujícími hard-power na straně jedné a Thomasem Jeffersonem a multilateralisty, vyslovujícími se pro soft-power na straně druhé. *Otázka zní, zda Spojené státy mají hrát aktivní roli ve světových záležitostech, nebo zda se mají soustředit na vnitřní problémy. Nejde o přenesení těžiště z Atlantiku na Pacifik ani o hlásání či odmítnutí izolacionismu, ale o filozofii americké politiky.*

Před několika měsíci slavil George F. Kennan své devadesáté narozeniny. Letitý diplomat a historik připomněl při této příležitosti svůj proslulý článek z roku 1947 podepsaný značkou X, v němž vyložil svůj program zadržování (containment) expanze sovětského systému. Za největší rozčarování svého života považuje to, že o tři roky později po vyhlášení Marshallova plánu a po znemožnění blokády Berlína nezahájily Spojené státy rozhovory se Sovětským svazem o budoucnosti Evropy, ale vsadily na bezpodmínečnou kapitulaci Moskvy. Začala čtyřicetiletá studená válka. I když vedla k porážce tehdejšího SSSR, Kennan považuje tento čas za promarněný.

Konečně však poprvé v dvacátém století skončila rivalita dvou velmocí, která bezprostředně ohrožovala světový mír. Po šedesáti letech, kdy se čelilo velkým hrozbám – nacizmu, japonskému militarismu a Stalinově říši –, začala nová epocha vyžadující jinou strategii zahraniční politiky.

Recept můžeme nalézt, sáhne-li k počátkům americké republiky a k politice konce devatenáctého století. Amerika by měla ovlivňovat svět především vlastním příkladem, uspořádáním svých vnitřních záležitostí. *„Nezachováme-li kvalitu, vnitřní sílu a morálku vlastní společnosti, nebudeme nikomu prospěšní,“* říká Kennan.

Je to odvolání na Jeffersonovu soft-power. Za slabou zahraniční politikou Clintonovy administrativy je proto třeba vidět toto základní dilema americké politické strategie.

Rusko – hořkost ze ztráty říše

Naproti tomu Rusko leží blízko Polska, možná až příliš blízko. Bylo by nerozumné opírat polskou politiku o nepřátelství k tak silnému sousedovi (nebo téměř sousedovi), který je nadále supervelmocí. Stejně neuvážené by však bylo brát Rusko jako stát, jenž nás nijak neohrožuje.

Vnitřní situace v Rusku je nadále nestabilizovaná a jeho záměry ve světové politice nebyly dosud jasně formulovány. Lze poukázat na známky pozitivního rozvoje vztahů mezi Polskem a Ruskem; byla podepsána dohoda, minulé negativní události – s tragédií katyňské vraždy na prvním místě – jsou veřejně analyzovány, zvěštuje se – byť obtížně – hospodářská výměna mezi oběma zeměmi. Ministr Andrzej Olechowski správně konstatoval, že konstatování rozdílů v globálních otázkách nesmí blokovat spolupráci v hospodářské oblasti. Industrializace značné části polského území v minulém století se uskutečňovala v těsném spojení s ruskými zdroji surovin a s východními odbytími. Hospodářská závislost v poválečných letech také vytvořila určité vazby a zvěštila vzájemnou znalost, což dnes může podpořit hospodářskou spolupráci. Zásadní význam však má otázka, jaká bude budoucnost Ruska.

V roce 1854 za krymské války Pjotr Čaadajev napsal: *„V rozporu se všemi zákonitostmi lidského společenství Rusko směřuje jen k porobení vlastního i všech sousedních národů. I z tohoto důvodu by bylo prospěšné nejen pro jiné národy, ale i pro ně samé přinutit je, aby šlo jinou cestou.“* Přinutit je? Nikdo zvenčí to dosud nedokázal.

Je však tento despotický model nevyhnutelný? Rusko se začalo modernizovat nejen za Petra Velikého, ale i v roce 1917. Tentokrát se potěšit měří s touto výzvou, když se pokouší spojit tržní transformaci hospodářství s demokratickou přestavbou. *Příliš laciné je tvrzení, že demokracie nemá kořeny v ruské tradici. Je důležité, aby demokratická seskupení v Rusku uvěřila v možnost uskutečnění svých programů a aby se Evropa – a Polsko tu vystupuje jako vysunutá stráž Evropy – před Ruskem neuzavírala a aby tuto křehkou naději demokracie posilovala.*

Politici realisté někdy říkají, že je třeba Rusko brát takové, jaké je, a nezasahovat do jeho vnitřního vývoje, ale že si také nelze dělat iluze o tom, že může jít cestou evropské

tržní demokracie. *Nesouhlasím s tím a myslím si, že chceme-li realisticky uvažovat o polských zájmech, je třeba sázet na demokratickou transformaci Ruska, která může učinit východní hranice Polska bezpečné.*

Nedojde-li k takové demokratické transformaci, pak je Polsko ohrožené. Anarchie u našich východních sousedů se může přenést za jejich hranice. Obnova despotizmu vytváří přirozeně půdu pro obnovení tendencí k imperiální expanzi.

Neoimperální tendence je patrná nejen ve společenské podpoře, jaké se dostalo Žirinovskému, ale v celém politickém ovzduší v Rusku. Strany, které v posledních volbách měly největší úspěch, ve svých programech jasně podporovaly aspirace na obnovení imperiální struktury, která by nahradila SSSR. *Při rozhovorech s polskou parlamentní delegací v Moskvě, když mluvil o slabosti reformního tábora v Rusku, poukazoval vůdce projelcinovské Ruské volby Jegor Gajdar na to, že jestliže start ekonomických reforem v Polsku byl doprovázen nadšením ze znovuzískané svobody, v Rusku jej doprovázela hořkost ze ztráty impéria. Za takové situace je třeba pozorně sledovat Společenství nezávislých států; není to sice impérium, ale může se jím stát.*

Společenství nezávislých států není vnitřním problémem někdejších sovětských republik, protože v současné politice Ruska je patrná nejen aspirace – a to s mezinárodním mandátem – po hegemonii nad bývalou oblastí SSSR, ale také po udržení někdejších „lidových demokracií“ v ruské zájmové sféře. Střední Evropa by podle této koncepce měla v nejlepší případě být pásmem „území nikoho“, v němž by vliv mělo jak Rusko, tak Západ.

V krátkém časovém horizontu nelze tuto politiku považovat za bezprostřední hrozbu pro Polsko. Rusko ještě dlouho – patrně nejbližších deset let – nebude schopné expanze do střední Evropy. Pokud se však v ruské politice prosadí koncepce „zájmových sfér“, bude to v rozporu s polskou snahou plně se podílet na evropské integraci a možná i v rozporu s polskou samostatností.

„Těsné partnerství“ Polska a Ukrajiny

V tomto kontextu je třeba vidět problém Ukrajiny. Jedním z historických úkolů dnešního Polska je skoncovat s dramatickým dědictvím polsko-ukrajinského nepřátelství. „Těsné partnerství“ Polska a Ukrajiny, jež proklamovali prezidenti obou zemí, je perspektivním programem. Znamená odmítnutí polsko-ukrajinského antagonizmu, který rozehrává Rusko. Znamená to odmítnutí argumentu ruských politiků, že v polském zájmu je slabá a vnitřními rozpory rozdíraná Ukrajina a že je s Ruskem třeba se domlouvat za jejími zády (jako se kdysi Německo za zády Polska domlouvalo s Ruskem).

Polsko potřebuje nezávislou Ukrajinu přinejmenším ze dvou důvodů. Za prvé, respektování ukrajinské nezávislosti Ruskem, což je politicky a psychologicky značně obtížné, je svého druhu zkouškou ruských záměrů a ověřením sil ruských neoimperálních tendencí. Za druhé, v polském zájmu je existence nezávislého ukrajinského státu chovajícího se mírově a přátelsky jak k Polsku, tak i k Rusku.

Lze říci, že zde na Polsku málo záleží a že výsledky posledních voleb na Ukrajině neopravňují k optimizmu. Má-li však být zahraniční politika účinná, musí alespoň vědět, co chce, a pak uskutečňovat to, co je možné.

Poskytnout Rusku záruky, nikoli však právo veta

Ve vztazích Polska k Západu se nejvíce hovořilo o otázce vstupu Polska do NATO. Myslím si, že jakákoli hlučná kampaň kolem této záležitosti je zbytečná. Stejně jako ostatní země visegrádské skupiny Polsko usiluje o členství v NATO a získá je.

Partnerství pro mír, i když neodpovídá nárokům současné doby, může splnit užitečnou roli postupného přizpůsobování politickým a vojenským podmínkám NATO. Ostatní záleží jen na Polsku a NATO, ale ne na nikom jiném.

Myslím si, že se Nixonova slova z jeho zprávy o poslední cestě do Ruska stanou zása-

dou americké politiky. Rusko musí získat záruky, že rozšíření NATO neohrozí jeho zájmy, napsal Nixon. „*Nebude-li však chtít uznat tyto záruky za dostačující, pak se musíme smířit s tím, že se neshodneme. Rusko nemůže mít právo veta ve vztahu k rozhodnutí NATO přijmout nové členy.*“ Toto stanovisko má podporu Kongresu.

Vstup Polska do NATO napomůže k vnitřní transformaci tohoto paktu. NATO bylo dosud institucí studené války, nyní se však stává strukturou evropské stability a bezpečnosti. Lze předpokládat, že ve stejnou dobu, kdy Polsko vstoupí do NATO, bude podepsána dohoda mezi NATO a Ruskem, které o takovou dohodu musí mít zájem o to větší, že Evropa a atlantský prostor jsou jen jednou z front činnosti Ruska.

Polsko je již přidruženým členem Evropské unie a má šanci stát se jejím plnoprávným členem na přelomu století. Není vyloučené, že celý proces proběhne rychleji a že Polsko bude mít možnost podílet se nejprve na dvou politických „sloupech“ EU (mezinárodní politika a obrana) a pak na třetím, tj. hospodářském.

Problémem však není ani tempo, ani fáze tohoto procesu, ani dokonce obtížná přizpůsobovací strategie. *Především jak v případě NATO, tak v případě Evropské unie musí být na polské straně konsenzus, že je nemohou nahradit žádné iluzorní alternativy, tj. ani neurčité struktury evropské bezpečnosti, ani nějaké druhé NATO či RVHP.*

Kromě toho je třeba mít na paměti, že k osvobození střední Evropy od komunizmu došlo v době, kdy v západním hospodářství byla krize a Evropská unie, kterou zachvátil strach z nezaměstnanosti, z masového přistěhovalectví, z konkurence ostatních hospodářských velmocí současného světa, z morální a politické dezintegrace vlastních národních společenství, procházela strukturální transformací. Vstupujeme do Evropské unie, ale nevíme, jaká bude její norma, vnitřní organizace, vztah k novým členům.

Je to nesporně velká možnost vstoupit do prostoru prosperity a bezpečí. Nedostatek rozhodnosti na polské straně ji může promarnit, protože v EU je silná izolacionistická tendence, stavějící se nepřátelsky k přijetí jiných členů než zemí ESVO. Ale i bez naší viny se může stát, že dostat se do Evropské unie bude pro Polsko nesnadné. Musíme mít spojení.

Spojencem je dnes Německo

Situaci v Německu je třeba pozorně sledovat, protože se tam objevují znepokojující jevy – projevy nacionalistického extremismu, snahy o hospodářskou a politickou hegemonii a nakonec neexistence jasné reakce na ruský návrh na vytvoření německo-ruské „osy“. V polsko-německých vztazích však nastal přelom. Ze strany demokratického a s evropskými strukturami spojeného Německa již Polsku nehrozí agrese. Ba co víc, právě ze strany Německa se dostalo Polsku nejsilnější podpory pro jeho aspirace, zejména jeho požadavku na rychlé přijetí do Evropské unie. Díky tomu vznikl „výmarský trojúhelník“, který dává polsko-německo-francouzské spolupráci takovou váhu při rozšíření Evropské unie, jakou měla při jejím vzniku německo-francouzská spolupráce.

Různé formy regionální spolupráce, především obtížně se rozvíjející spolupráce v rámci visehradské skupiny, mohou a měly by posilovat integraci Polska se Západem. Realizace evropské šance však závisí na vztazích mezi Polskem a Německem. Jinak se prosadí koncepce izolování postkomunistické střední Evropy, která by byla spojena s Evropskou unií hospodářsky na základě přidružení a politicky s volnou evropskou konfederací, ale nestala by se organickou součástí integrované Evropy.

Navzdory nejrůznějším katastrofickým vizím si myslím, že málokdy ve svých dějinách mělo Polsko tak příznivou situaci ve světě a tak velkou šanci mírového rozvoje, jako má dnes. Projeví-li dostatek představitosti a odpovědnosti může nabízenou šanci využít.